

Szpalty pamięci

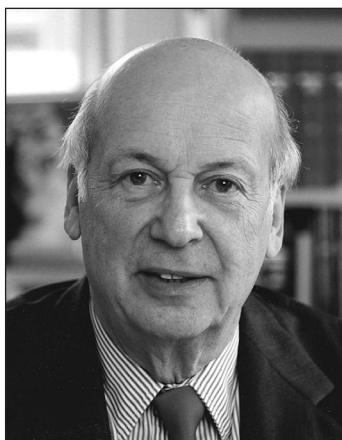
LAUTERPACHTÓW DWÓCH: ELIHU (1928–2017) I HERSCH (1897–1960)

8 lutego 2017 r. w Cambridge zmarł Sir Elihu Lauterpacht, z kolei w sierpniu 2017 r. minie 120 lat od urodzenia jego ojca – Sir Herscha Lauterpachta. W stodwudziestoletniej klamrze czasu zamknęły się życiorysy dwóch ludzi – ojca i syna – mających ogromny wpływ na współczesne prawo międzynarodowe. Z tej okazji postanowiliśmy pokrótce przypomnieć polskiemu czytelnikowi życie i dokonania dwóch pokoleń Lauterpachtów. Dodatkową motywację stanowi fakt, że Elihu był jednym z najwybitniejszych adwokatów specjalizujących się w prawie międzynarodowym – barristerem z tytułem *Queen's counsel*, a także to, że jego ojciec urodził się w Żółkwi, a wykształcenie zdobywał we Lwowie – tamtym wielokulturowym Lwowie, o którym tak pięknie pisali Marian Hemar, Emanuel Schlechter czy Józef Wittlin.

Elihu – Syn

Przez dziesiątki lat łączył szeroką praktykę adwokacką (jako barrister) z pasją naukową – jako znakomity praktyk prawa międzynarodowego, czego przykładem był m.in. proces z 1993 r. o ludobójstwo toczący się przeciwko Serbii przed Międzynarodowym Trybunałem Sprawiedliwości w Hadze. Elihu był mianowanym przez Bośnię i Hercegowinę sędzią *ad hoc*. W procesie odegrał istotną rolę. Podkreślał wówczas,

że sąd musi chronić jednostki, osoby fizyczne, ich życie i potrzeby, bo to one są ostatecznymi beneficjentami systemu prawnego, który musi mieć wymiar ludzki. Dodajmy, że w procesie

tym zastosowano też Konwencję ONZ w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa z 9 grudnia 1948 r.

Elihu urodził się 13 lipca 1928 r. w Londynie (w dzielnicy Cricklewood). Był jedynym synem Herscha Lauterpachta (o którym niżej) oraz Rachel z d. Steinberg, kobiety wrażliwej na sztukę, pianistki. Kształcił się w elitarnych szkołach angielskich, a od 1941 r. także ame-

rykańskich (w Akademii Phillipsa w Andover w stanie Massachusetts). Następnie studiował w Harrow School, wreszcie w Trinity College w Cambridge. Początkowo były to studia histo-

ryczne, które porzucił jednak dla prawa. Dyplom LLB uzyskał w 1949 r. Potem zdał egzaminy adwokackie i w 1950 r. został członkiem korporacji barristerów (adwokatów) – Gray Inn. Po latach, w 1983 r., został wybrany starszym członkiem (bencherem) Innu, co oznaczało docenienie Go przez korporację. W latach 1980–1998 był członkiem sądu arbitrażowego przy Banku Światowym (w ostatnich latach na stanowisku przewodniczącego).

Wypada przypomnieć, że Elihu Lauterpacht brał udział w negocjacjach konwencji ONZ o prawie morza z 1982 r. Z kolei w latach dziewięćdziesiątych uczestniczył w negocjacjach pokojowych między: Izraelem i Jordanią, a także Erytreą i Etiopią oraz Egiptem i Izraelem. Aktywną działalność adwokata internacjonalisty (praktyka prawa międzynarodowego) Elihu prowadził od 1951, czyli od sprawy nacjonalizacji anglo-irańskiej spółki naftowej, do 2014 r. Wspomniana sprawa spółki naftowej toczyła się przed utworzonym w 1945 r. Międzynarodowym Trybunałem Sprawiedliwości przy ONZ. Elihu występował przed MTS od pierwszych lat swej prawniczej kariery. Nie może zatem dziwić, że posiadał nieocenioną wiedzę o procedurze, praktyce i kulisach działalności Trybunału, czym dzielił się z innymi, pomagając organizacjom pozarządowym, państwom, korporacjom.

Głośnych procesów międzynarodowych, w których występował, można przywoływać wiele. Na przykład w sprawie przeciwko Francji w 1995 r., toczącej się w związku z badaniami jądrowymi na Południowym Pacyfiku, za sprawą Elihu Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości uznał, że ochrona środowiska to część powszechnego prawa międzynarodowego. Spośród innych spraw, w których występował, najważniejsze to: Liechtenstein przeciwko Gwatemali (sprawa Nottebohm, 1955), Belgia przeciwko Hiszpanii (sprawa Barcelona Traction, 1970), Australia przeciwko Francji

(sprawa testów jądrowych, 1974), Salwador przeciwko Hondurasowi (sprawa granic, 1992), Pakistan przeciwko Indiom (tzw. incydent Atlantique, 1999–2000), Botswana przeciwko Namibii (sprawa wyspy Kasikili/Sedudu, 1999), Katar przeciwko Bahrajnowi (1994), Malezja przeciwko Indonezji (terytorialny spór o wyspy Sipadan i Ligitan, 2002), Meksyk przeciwko Stanom Zjednoczonym (sprawa Avena, 2004), Timor Wschodni przeciwko Australii (sprawa dotyczyła zajęcia i zatrzymania w mieszkaniu radcy prawnego rządu Timoru Wschodniego przez służby australijskie dokumentacji, w tym korespondencji, 2013–2015)¹.

Mimo różnicowanej i pochłaniającej aktywności adwokackiej Elihu zachowywał istotną pozycję w środowisku nauki prawa międzynarodowego. Pewien czas wykładał w London School of Economics, ale potem, w 1953 r., powrócił do uczelni, z którą związany był Jego Ojciec, czyli do Uniwersytetu w Cambridge (Trinity College). Przez lata wykładał tam prawo międzynarodowe. W 1983 założył przy Uniwersytecie w Cambridge *Research Centre in International Law*, potem przekształcone w *Lauterpacht Centre for International Law*, na cześć Jego Ojca – Herscha.

W uznaniu dokonań w 1994 r. Elihu został mianowany profesorem honorowym prawa międzynarodowego Uniwersytetu w Cambridge. Posiadał też liczne odznaczenia, m.in. komandorię Orderu Imperium Brytyjskiego (1989).

Elihu Lauterpacht zawsze zwracał uwagę na praktyczność prawa międzynarodowego. Ogromną wagę przywiązywał do podniesienia autorytetu sądownictwa międzynarodowego jako gwaranta skuteczności prawa. Od 1960 r. wydawał *International Law Reports*, które stały się głównym źródłem wiedzy o orzecznictwie międzynarodowym. Rok ten stał się dla Niego przełomowy, a był to rok śmierci Ojca. Odtąd coraz bardziej pochłaniała Go nauka, ale praktyki adwokackiej nigdy nie zaniechał. W 1970 r.

¹ Pełny wykaz spraw, w których występował Elihu, zob: <https://www.squire.law.cam.ac.uk/eminent-scholars-archive/professor-sir-elihu-lauterpacht/international-litigation>. Spośród licznych publikacji Elihu na uwagę zasługuje monografia: *Aspects of the Administration of International Justice*, Cambridge 1991.

został barristerem z tytułem radcy królowej (*Queen's counsel* – QC). Obserwatorzy, przeciwnicy w sporze, sędziowie, koledzy i uczniowie wiedzieli, że w negocjacjach Elihu Lauterpacht był nieustępliwy, celnie punktował w sporach przed sądami, a przy tym był dobrotliwy, ciepły, towarzyski. Interesowały Go sprawy z zakresu prawa międzynarodowego, które godziły w ludność i szerzej w ludzkość. Wspominam (P. Sands) sprawę z 1996 r. dotyczącą składowania odpadów nuklearnych w Sellafield, gdzie znajduje się zakład przerobu odpadów jądrowych, i postawę w czasie rozprawy Elihu. Mam w pamięci liczne rozmowy, Jego otwarty dom

– pełen radości, klimatu. Tęgo żaden uczeń nie może zapomnieć.

Zbliżając się do osiemdziesiątego roku życia, Elihu postanowił opublikować biografię naukową i sentymentalną swojego Ojca. W czasie przygotowywania jej, na przełomie 2008 i 2009 r., przez Ambasadę Polską w Londynie Elihu skontaktował się z niżej podpisanym (A. Redzik) – w sprawie studiów Ojca we Lwowie². Książka ukazała się w 2010 r. jako *The life of Hersch Lauterpacht*³.

Sir Elihu Lauterpacht zmarł 8 lutego 2017 r. w szacownym wieku 88 lat. Pozostawił żonę, dzieci i wnuki oraz liczne grono uczniów.

Hersch – Ojciec

Był przede wszystkim teoretykiem prawa międzynarodowego. Do dziejów wszedł jako jeden z konstruktorów podstaw prawnych Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze. W zaciśniętym gabinecie profesorskiego sformułował definicję „zbrodni przeciwko ludzkości” i osadził ją w trójce głównych zbrodni dokonywanych przez niemieckich

nazistów w okresie II wojny światowej. Jego publikacje z zakresu prawa międzynarodowego do dziś stanowią klasykę gatunku⁴.

Hersch Lauterpacht urodził się 16 sierpnia 1897 r. w Żółkwi koło Lwowa. Początkowo uczył

się w mieście rodzinnym, w którym od niedawna funkcjonowało gimnazjum, ale wkrótce – ok. 1907–1910 r. – przeniósł się z rodziną do stołecznego Lwowa, gdzie w przeddzień wybuchu I wojny światowej ukończył siódmą klasę gimnazjum.

Od września 1914 r. Lwów był miastem frontowym Wielkiej Wojny, w którym nauczanie nie mogło przebiegać w sposób niezakłócony. W latach 1914–1915 okupowali je Rosjanie. Po zakończeniu okupacji (22 czerwca 1915 r.) życie wracało do normy. 28 lipca 1915 r. Hersch Lauterpacht zdał egzamin dojrzałości (maturę) w renomowanym Gimnazjum

² Wyjaśniłem, na czym polegały studia prawnicze i egzaminy prawnicze w latach 1915–1918, gdy Jego Ojciec studiował we Lwowie. Choć z książki Elihu może to nie wynika, to trzeba podkreślić, że niemal całe studia prawnicze Hersch odbył we Lwowie, gdzie też nawiązał pierwsze kontakty naukowe.

³ Książka ukazała się w 2010 r. – E. Lauterpacht, *The life of Hersch Lauterpacht*, Cambridge 2010. Zob. też wspomnienia Elihu w wersji tekstowej oraz nagrania audio na stronie Squire Law Library Uniwersytetu w Cambridge: <https://www.squire.law.cam.ac.uk/eminent-scholars-archive/professor-sir-elihu-lauterpacht>

⁴ Przede wszystkim: *Private law sources and analogies of international law*, London 1927; *The Function of Law in the International Community*, Oxford 1933; *An International Bill of the Rights of Man*, Oxford 1945 (reedycja z przedmową P. Sandsa, Oxford 2013); *The Development of International Law by the International Court*, London 1958.

nr V im. hetmana Stanisława Żółkiewskiego we Lwowie i zapisał się na Wydział Prawa i Umiejętności Politycznych Uniwersytetu Lwowskiego, gdzie słuchał wykładów do lata 1918 r. Jesień tego roku zaburzyła życie miasta i koegzystencję zamieszkujących je trzech głównych narodów – Polaków, Żydów, Ukraińców. Od listopada 1918 r. toczyła się wojna o miasto między Ukraińcami i Polakami, po tym jak wojska ukraińskie zajęły 1 listopada 1918 r. część Lwowa. W walkach o miasto wślawiło się niemal półtora tysiąca dzieci, w większości gimnazjalistów w wieku poniżej osiemnastego roku życia. Wielu z nich poległo. Przeszli oni do legendy jako Lwowskie Orleńskie (wydarzenia te opisała szczegółowo francuska pisarka Rosa Bailly w książce pt. *A city fights for freedom*⁵). Trzeba pamiętać, że wówczas miasto miało oblicze polskie. Polacy stanowili ponad połowę mieszkańców, a drugą grupą narodowościową byli Żydzi. Ukraińcy (Rusini) stanowili mniej niż 20% ludności. Pod względem językowym miasto było jeszcze bardziej polskie, co jest faktem i nie stanowi przedmiotu sporu historyków polskich i ukraińskich⁶. Lwów był wówczas bardzo ważnym ośrodkiem polskości, ale także myśli narodowej ukraińskiej i ruchu syjonistycznego⁷. Hersch w tym czasie był działaczem organizacji syjonistycznych.

Niestabilność wojenna powodowała, że wielu studentów, którzy rozpoczynali studia na Uniwersytecie Lwowskim, przenosiło się do Krakowa lub, częściej, do Wiednia, gdzie zresztą od 1915 r. Uniwersytet Lwowski utrzymywał coś na wzór swojego przedstawicielstwa. Tak też było z Herschem Lauterpachtem, który po wysłuchaniu we Lwowie wykładów z trzech lat studiów (całe studia trwały cztery

lata) i zdaniu egzaminu historyczno-prawnego – *nota bene* jedyne, który był konieczny przed uzyskaniem absolutorium, przeniósł się na ostatni rok do Wiednia, do czego przyczyniło się zawieszenie zajęć na uniwersytecie w roku 1918/1919, a być może także nastroje w mieście i niechlubny pogrom z 22 listopada 1918 r.⁸

We Lwowie Hersch słuchał m.in. wykładów profesorów Oswalda Balzera, Przemysława Dąbkowskiego, Władysława Abrahama, Ernesta Tilla, Maurycego Allerhanda, Józefa Buzka, Zygmunta Cybichowskiego, Juliusza Makarewicza i znawcy prawa konstytucyjnego i prawa narodów Stanisława Starzyńskiego. W Wiedniu trafił natomiast pod opiekę Hansa Kelsena, twórcy normatywizmu prawniczego, a od 1920 r. dożywoźnego członka Trybunału Konstytucyjnego, utworzonego według jego koncepcji. Po ukończeniu studiów i uzyskaniu doktoratu (na podstawie zdanych egzaminów rygorozalnych), nie widząc szansy na rozwój naukowy w Wiedniu – z powodu swojego pochodzenia – Hersch prawdopodobnie (tak podaje Stanisław Edward Nahlik⁹) podjął jeszcze próbę powrotu do Lwowa, gdzie w 1923 r. na emeryturę odchodził jeden z jego profesorów Stanisław Starzyński. Ten jednak wskazał Ludwika Ehrlicha, posiadającego wówczas znacznie większe doświadczenie i dorobek naukowy. W tym samym roku Hersch poślubił wspomnianą Rachel Steinberg i wyjechali do Londynu.

Nie ma tego złego, co by na dobre nie wyszło – mówi polskie przysłowie. Gdyby Hersch Lauterpacht pozostał w Wiedniu lub we Lwowie, nie stałby się tym, kim wkrótce został. W Londynie podjął naukę, a potem wykłady w London School of Economics. Dalsze

⁵ R. Bailly, *A city fights for freedom: the rising of Lwow in 1918–1919: an episode in the history of Poland*, London 1956.

⁶ Inaczej było na prowincji, gdzie zdecydowanie dominowała ludność ukraińska.

⁷ Ł. T. Sroka, M. Sroka, *Polskie korzenie Izraela: wprowadzenie do tematu: wybór źródeł*, Kraków 2015.

⁸ Po zajęciu Lwowa przez Wojsko Polskie doszło do pogromu, w wyniku którego zginęło kilkadziesiąt osób (prawdopodobnie ok. 70), a znacznie więcej zostało rannych. Za udział w tych wydarzeniach aresztowano prawie półtora tysiąca osób, w tym 400 żołnierzy. Na karę śmierci skazano sześćdziesiąt osób i karę wykonano. Trzeba pamiętać, że w czasie wojny o Lwów Żydzi walczyli w szeregach wojska polskiego (wielu zginęło), ale też jako milicja żydowska, formalnie niezależna, ale traktowana jako wspierająca siły ukraińskie, gdyż była uzbrojona przez Ukraińców.

⁹ S. E. Nahlik, *Przesiane przez pamięć. W rodzinnym gnieździe*, Kraków 1987, s. 241.

losy późniejszego twórcy koncepcji ochrony praw jednostki przed eksterminacją, zwaną od Procesu Norymberskiego „zbrodnią przeciwko ludzkości”, są znane, tak jak i Jego kariera naukowa i kodyfikacyjna, a także zaangażowanie w Proces Norymberski oraz krótki okres orzekania w Międzynarodowym Trybunale Sprawiedliwości¹⁰. Nawiasem mówiąc, Hersch Lauterpacht zachował do końca życia znajomość języka polskiego. Przed wojną publikował po polsku, m.in. w lwowskim „Głosie Prawa”, a po wojnie, będąc w latach 1955–1960 sędzią Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości z ramienia Wielkiej Brytanii, toczył dysputy z polskim sędzią prof. Bohdanem Winiarskim, co ponoć spotykało się z komentarzami: „jak to, Polska ma dwóch sędziów?”.

Sir Hersch Lauterpacht zmarł 8 maja 1960 r. – rok po śmierci innego wychowanka Wydziału Prawa Uniwersytetu Lwowskiego i jednego z konstruktorów współczesnego międzynarodowego prawa karnego Rafała Lemkina (1900–1959), o którym na łamach „Palestry” obszernie pisał prof. Ryszard Szawłowski¹¹. Obaj ci juryści są bohaterami książki niżej pod-

pisanego (P. Sands) pt. *East West Street*¹², która – mamy taką nadzieję – ukaże się wkrótce także w języku polskim.

* * *

Na koniec spróbujmy krótko scharakteryzować Ojca i Syna – „Lauterpachtów dwóch”, jakże różnych, choć zajmujących się prawem międzynarodowym, i jakże podobnych.

Hersch – Ojciec – był myślicielem poszukującym koncepcji poza pozytywizmem, badaczem w zaciszu profesorskiego gabinetu, którego nie lubił opuszczać, unikał praktyki prawniczej, ale to, co stworzył, jest trwałe, jak ochrona praw jednostki. Z kolei Elihu – Syn – był jurystą, który myśląc, mówiąc i pisząc o prawie międzynarodowym, stał twardo na ziemi, dostrzegał praktyczną rolę tego prawa w stosunkach międzynarodowych, a także jego granice.

Ojca i Syna połączyło Centrum Lauterpachta Uniwersytetu w Cambridge, stworzone przez Syna na cześć Ojca, choć z czasem postrzegane coraz bardziej jako „Centrum Elihu”. Dziś i w przyszłości – mamy taką nadzieję – pozostanie „Centrum Lauterpachtów dwóch”.

Philippe Sands, Adam Redzik

¹⁰ E. Lauterpacht, *The life of Hersch Lauterpacht, passim*.

¹¹ R. Szawłowski, *Rafał Lemkin, warszawski adwokat (1934–1939), twórca pojęcia „genocyd” i główny architekt konwencji z 9 grudnia 1948 r. („Konwencji Lemkina”)*. W *55-lecie śmierci*, Warszawa 2015 – przedruk z „Palestry” 2014–2015.

¹² P. Sands, *East West Street: On the Origins of Genocide and Crimes Against Humanity*, London 2016 – zob. recenzję wyżej, s 189–199.